

חינוך לחיים

פרשת שמות

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב"

על פסוק זה זכינו שיש מדרש יסודי בתורת החינוך ונביא את דבריו: 'ואלה שמות זה שאמר הכתוב חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר (משלי יג) בנוהג שבטו אדם שאמר לחבירו פלוני הכה את בנך יורד עמו עד לחייו ומה ת"ל חושך שבטו שונא בנו, ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף יוצא לתרבות רעה ושונאהו. (המדרש מסביר שלכא' את' מיותר ומסביר שהצלת יעקב שכל בניו כמותו כי וממשיך המדרש ומביא דוגמאות לכך: שכן מצינו בישמעאל שהיה לו געגועין על אברהם אביו ולא רידהו ויצא לתרבות רעה ושנאו אברהם והוציאו מביתו ריקם. כיוצא בו ויאהב יצחק את עשו לפיכך יצא לתרבות רעה על שלא רדהו. כיוצא בו דוד שלא ייסר לאבשלום ולא רדהו בא לידי תרבות רעה. וכיוצא בו עשה דוד באדוניה ולא רדהו ביסורין ולא גער בו ולפיכך יצא לתרבות רעה דכתיב ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית. הוי אומר חושך שבטו שונא בנו.

ומצד שני 'ואוהבו שחרו מוסר' זה אברהם שייסר את יצחק ולמדו את התורה והדריכו בדרכיו דכתיב באברהם 'עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת' ומיד אחרי זה כת' 'ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק, ללמדך שהיה דומה לאביו בכל דבר בניו בחכמה ובכח ובעושר ובמעשים טובים. כיוצא בו 'ואוהבו שחרו מוסר' זה יעקב שלמדו יצחק אביו תורה ויסרו בבית תלמוד דכתיב ויעקב איש תם יושב אהלים ולמד מה שלמד אביו ואחר כך פירש מאבותיו, ונטמן בבית עבר ללמוד תורה לפיכך זכה לירש ארץ ישראל. אף יעקב אביו ייסר את בניו ורדה אותם ולמדם דרכיו וארחותיו שלא היה בהם פסולת. מנין? ממה שקראו בענין ואלה שמות בני ישראל וגו' ראובן שמעון השווה כולן הכתוב ליעקב הוי ואוהבו שחרו מוסר.

ומסיים דבריו: תניא רשב"י אומר אתה מוצא שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל ולא נתן אותם אלא על ידי יסורין, התורה וארץ ישראל והעוה"ב, תורה דכתיב אשרי הגבר אשר תיסרנו קה ומתורתך תלמדנו, א"י דכתיב וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך מה כתיב אחריו כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, העוה"ב דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר, וכל המייסר את בנו מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו דכתיב 'יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך' הוי ואוהבו שחרו מוסר.

הקדמונים ביארו שאת ה'רישא' בנין מתוך ה'סיפא'. הבה נשווה ביניהם! אם וכאשר נפרש ה'רישא' כפשוטו, חושך שבטו - מכות המקל - שונא בנו, היה ל'סיפא' להמשיך 'ואהבו מכהו מדי בוקר וערב'. אך לא כן סיים הפסוק, אלא 'ואהבו שחרו מוסר', הרי שהיפוכו של ה'רישא', האב ה'חושך שבטו', הוא האב המקדים ומתמיד בהנחיית מוסר ותוכחה והנהגה לבנו. ברור אפוא כי ה'שבט' הוא 'שרביט ההנהגה', שלא יחסוך אב בחינוך בניו והנהגתם.

וכן מצינו בנביא (מלכים א' א): 'ואדוניה בן חגית מתנשא לאמור אני אמלך, ויעש לו רכב ופרשים וחמישים איש רצים לפניו, ולא עצבו אביו [דוד] מימיו לאמר: מדוע ככה עשית? ומפרש רש"י: 'ולא עצבו' - 'לא הכעיסו. ללמדך, שהמונע **תוכחה** מבנו, מביאו לידי מיתה". והרד"ק מבאר: 'ולא עצבו' - ולא הכעיסו, כשהיה עושה שום דבר רע לא היה מכילמו ומייסרו לאמור: "מדוע ככה עשית?" לפיכך יצא לדרך רעה ולמרוד באביו". נמצא, שכאשר אין הבן נוהג כשורה צריך להוכיחו, וכיצד? שיאמר לו: "מדוע אתה עושה כך?" שאם לא יוכיחו ויניח לו לעשות כמוות נפשו, הוא יצא לתרבות רעה, ויבא לידי מיתה, חס ושלום.

ואיך מוכיחים נער?? גם בזה זכינו בפרשתנו. בהקדמה לחומש שמות יש רבינו בחיי יסודי בחינוך, בתורת ההוכחה ונביא את דבריו:

בתחילה מסביר את חשיבות התוכחה - נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת. (משלי כה, יב) - שלמה המלך ע"ה יזהיר בכתוב הזה על מדת התוכחה, לפי שכל התורה כולה תלויה בתוכחה, שכל המקבל תוכחה וישמע לקול מוכיחו הנה זאת מדה עליונה כוללת כל הטובות, והיא סיבה לקיום התורה, ומי ששונא את התוכחה מידה מגונה כוללת הרעות, והיא סיבה לבטול התורה, כי הוא קרוב שיכפור ושיפרוק ממנו עול תורה, ומזה אמר שלמה ע"ה "מוסר רע לעוזב ארח שונא תוכחת ימות" (משלי טו, י), באר כי קשה מאד השונא תוכחת מן העוזב אורח, כי מי שעוזב אורח, והוא הפורק עול מצוה אחת מעליו, יענש במוסר רע והם היסורים אבל לא יענש בעונש המיתה, ומי ששונא את התוכחה אינו נמחל לו במוסר רע בלבד, אלא יענש בעונש מיתה, וזהו שאמר "ימות" כי לא יספיק להיות נשפט במוסר רע, ועל כן הזהיר שלמה בפסוק הזה על האדם שיהיה מקבל התוכחה. ובאר כי התוכחה עדי הנפש ותפארתו, כשם שהנזם והחלי הם עדי הגוף ותפארתו, וזהו שאמר נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת, כאשר יוכיח החכם על און שמעת, המשיל אותה תוכחה לנזם וחלי, כי הנפש מתפארת ומתיפה בעדי הנזם והחלי.

ואת מי צריך להוכיח? מביא שהמחויב הוא שנצטוונו להוכיח ג' כתות, והם חכמים פתאים נערים. ונתמקד לענייני נערים - נערים, שנאמר "לנער דעת ומזמה" (משלי א, ד), ועיקר התוכחה הוא לנער, לפי שאין כלי שכלו שלמים, ועוד שיצר הרע קודם בו ליצר הטוב י"ג שנה, ואין כל מחשבתו והתבוננותו רק בתענוגי העולם והגוף, לפיכך בעודו נער וטבעו רך יצטרך לתוכחה שיהיה לו רסן להנהיגו ולהביאו בשעבוד היצר הטוב, ושיהיה שומע לעצה ולקול מוכיחו ולדברי התורה שכולה תוכחה, שנאמר "ודרך חיים תוכחות מוסר" (משלי ג, כג), שאם יניחו להרגיל טבעו בפעל ובהנהגה כאשר יגיע לזמן שלמות שכלו ילאה להשיב אחור הנהגתו. ואותה הנהגה הטובה היא אם רעה לא תפרד ממנו לעולם, והוא שכתוב "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי כב, ו), כי בימי הזקנה רחוק הוא להחליף טבעו שכבר הורגל בו, על כן ראוי לו בעודו נער שישמור דברי התוכחה, ועם זה יקנה לנפשו תועלת רבה וזכות גדול, והוא שאמר דוד ע"ה "במה יזכה נער" וגו' (תהלים קיט, ט), ומפני זה יזהיר שלמה תמיד להוכיח את הנער בשבט מוסר, הוא שאמר "אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו" (משלי כב, טו), יאמר אפילו כשתהיה האולת דבקה בלב הנער וקשורה שם בשכבר הורגל בה ימים רבים, אל תתיאש ותאמר אין לו תקנה כי מאחר שהוא נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו, יוכיחו מעט מעט ויכנס בלבו התוכחה, כי דבור המוכיח רך ועם השקידה יעשה רושם בלב הנזם, כאשר תראה בטפת המים שהיא רכה ונוחה, ועם השקידה תקוב חור באבן הקשה. ואם נתיאש ממנו ולא השתדל בתוכחתו הנה זה שונאו, והוא שאמר שלמה ע"ה "חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר"

ונחזור להסביר 'חושך שבטו' שהראנו שהכוונה ל'שרביט ההנהגה' - ג' פעמים מצאנו בתורה את התיבה 'שבט' א. 'לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבוא שילה' (ויחיו ב. 'זכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו' (משפטים) ג. וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבר תחת השבט העשירי יהיה קודש לה' (בחוקותי)

האם אלו 'מקלות'? נעיין באונקלוס: יעקב מברך יהודה בנו: "לא יעדי עבדי **שולטן** מדבית יהודה". יהודה ינהיג!! שרביט ההנהגה. אדון שהכה עבדו ואמתו: וארי ימחי גבר ית עבדיה ... **בשולטן**... בשררה! (ולכן שונה דין אדון שהרג עבדו, מדין אחר שהרג עבד, 'כי כספו הוא'). הרי שבני פסוקים אלה תרגום של שבט הוא שולטן - הנהגה!! ואכן, חושך שבטו - החוסך הנהגה וחינוך - שונא בנו ! רק אצל בהמות יש מקלו ב'מעשר בהמה' מתרגם: וכל מעשר תורין ועאן, כל דיעבר תחות חוטרא. אבל נזכור שגם בהמות מכים בחמלה... שהרי 'ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן'

לע"נ אבי מורי ר' חיים ב"ר ישעיהו ז"ל

משה בירנבוים - birmoshe@gmail.com

חינוך לחיים

פרשת שמות

'וירעו אותנו המצרים' – 'הבה נתחכמה לו'

המפרשים מסבירים שלבעל ההגדה הייתה כאן קושיה לשונית, כי היה יותר ראוי לכתוב וירעו לנו המצרים ולא אותנו. ובתשובה לשאלה זו עונה בעל ההגדה שכוונת הפסוק היא שמלבד שהמצרים עשו לנו רע פיזית ונפשית בעצם השעבוד. יותר מכך הם עשו אותנו לאנשים רעים!! וזו הכוונה 'הבה נתחכמה לו', היינו בערמה ובתחבולה רצה פרעה ורצו חכמיו להפוך את עם ישראל לרעים, ולכן כתוב 'וירעו אותנו', הינו שעשו אותנו לרעים.

אבל הדבר תמוה, איך אפשר להפוך אדם שהוא טוב לב ומכיר תודה לאדם רע וכפוי טובה??

התשובה לכך – נותנים לשני דימוי עצמי ירוד ורע, ואם מתמידים בכך, הופך השני בסופו של דבר להיות כפי שמדמים אותו. ההנהגה המצרית החליטה לטפסף לבני עמם בלא הרף שהעם הזה אשר נמצא בתוכנו מסוכן הוא, עוד מעט תפרוץ מלחמה והעם הזה הרי כפוי טובה, ובודאי ישתף פעולה עם האויב ובכך הם ינצחונו לא יישאר מעמנו כלום, וכך בערמה יאמינו כל המצרים שהעם היהודי כפוי טובה הוא. וכאשר ישדרו זאת לבני ישראל, ירד הדימוי העצמי שלהם עד כדי כך שייפכו עם ישראל בעצמם להיות כפוי טובה.

וזוהו 'הבה נתחכמה לו', שהרי עם ישראל במהותו מכיר טובה הוא, ורק בערמה ובתחבולה יכולים בתעמולה תמידיה להפוך את תכונתם לרע. אמרו פרעה וחרטומיו, אם נטפסף לעם המצרי ללא הרף שקר זה שהיהודים הם כפוי טובה, חזקה על תעמולה שלא שבה ריקם, ולבסוף רעיון זה יחלחל פנימה קודם לעם המצרי ולאחר מכן אל העם ישראל בעצמם, הטפסוף לא יפסיק עד שהם יאמינו לנו שאכן כך הם, מתוך שכך אנו חושבים עליהם, ולבסוף הם באמת יהיו כפוי טובה.

את כוח השפעתו של טפסוף בלתי פוסק, למד רבי עקיבא בסיפור הידוע של אבנים שחקו המים – שהבין שאותו קילוח כוחו גדול רק כאשר הוא זורם על האבן ללא הפוגה יומם ולילה שנים רבות. סוד החציבה הוא הצטברות של זרימה בלתי פוסקת עד לחציבה הסופית. טפסוף בלתי פוסק של מים רכים על סלעקשה, גורם לבסוף לאבן להכנע ולהשבר בפני המים.

כשם שטפסוף בלתי פוסק של רע הופך אדם טוב לרע, ואם כל הזמן אומרים לו שהוא לא טוב אז בסוף הוא באמת יהא לא טוב... כך גם ניתן להשתמש בכח זה בפן החיובי. האדם בונה את תדמיתו ואת דימוי אישיותו בהתאם למה שהוא חש מסביבו, כי האדם הוא בעצם חיה חברתית, וכמו שהיה אומר הרב מקוצק 'אני זה לא מה שאני חושב שאני. אני זה גם לא מה שאחרים חושבים שאני, אלא אני זה מה שאני חושב שאחרים חושבים שאני' ע"כ חשוב להפנים את החובה שלנו בנתינת תדמית חיובית לזולתנו, כיוון שרק כך הוא יגיע באמת לדרגות גבוהות, אפילו אם כעת הוא במצב הטעון שיפור. ילד- תלמיד ששומע מהוריו ומוריו את מעלותיו ויכולתיו בטפסוף בלתי פוסק יום יום בפרט בזמני כישלון או התמודדות, אם צלילי הרקע היו – טוב אתה, יכול אתה, מסוגל אתה, אנו מאמינים ביכולתך. סביר להניח שטפסוף זה יגרום לילד להאמין בעצמו, ובע"ה יגשים את שאיפותיו.

ידוע שחוקרים עשו ניסוי פסיכולוגי שהכינו רשימה של תלמידים באקראי והודיעו למורים שתלמידים אלו נבדקו ונמצאו מחוננים ולכן יש לצפות מהם לשיפור והתקדמות, והתוצאות היו מפתיעות והוכח שאנשים מצליחים יותר כאשר הם חשים שמאמינים ביכולתם להצטיין ותופעה זו נקראת 'אפקט הפיגמליון' והגדרתה כדברי הרב'ה מקוצק – 'האדם אינו מה שהוא חושב הוא, אלא מה שהוא חושב שאחרים חושבים שהוא'. האדם מגדיר את עצמו על פי הציפיות שהסביבה האנושית תולה בו. כאשר אדם חש שנותנים אימון מלא ביכולתו לפעול ולהצליח, הדבר מדרבן אותו להפעיל את מלוא כישוריו השכליים והנפשיים, והתוצאות החיוביות לא מאחרות לבוא.

כמה נפלאים דברי הרמב"ם בפירוש המשניות על דברי המשנה 'הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרון אוהב שלום ורודף שלום' – וזה לשונו 'כשאהרון ע"ה היה מרגיש באדם שתוכו רע, או שהיו מספרים לו שתוכו רע ושבידו עבירה, היה מתחיל לו לשלום והיה מתאהב אליו, היה מרבה לספר עימו. והיה האיש ההוא מתבייש בנפשו ואומר אוי לי, אילו היה יודע אהרון צפון ליבי ורוע מפעלי, לא היה מתיר לעצמו להסתכל בי, כל שכן שידבר עמי. ואמנם אני אצלו 'בחזקת אדם כשר', לכן אני אאמת את דבריו ומחשבתו ואהיה חוזר למוטב ונעשה מתלמידיו הלומדים ממנו' פלאי פלאות!!! כאשר אותו יהודי מרגיש שאהרון הכהן רואה אותו בחזקת 'אדם כשר' היה כדאי לו להתאים את עצמו למה שחשב עליו אהרון הכהן, וכך הוא השתנה ונהיה מתלמידיו של אהרון.

האדם משנה התנהגות קלוקלת בעקבות תדמית חיובית המשודרת לו. תדמית חיובית המשודרת לו. זה מה שהלל הזקן מלמדנו, להתיידיד אפילו עם החוטא, כי ע"י אותה ידידות יכול הוא להשתנות מן הקצה אל הקצה. כי אם ברע הדבר עובד כמו בשיטת 'הבה נתחכמה לו' של פרעה, בודאי בטוב זה יפעל לטובה.

'כמים הפנים לפנים' – כן לב האדם לאדם'

לע"נ אבי מורי ר' חיים ב"ר ישעיהו ז"ל

משה בירנבוים - birmoshe@gmail.com

(היא שיחתי)